

KÖZEGÉSZSÉGÜGY ÉS ORVOSI ELJÁRÁSOK AZ 1831-ES KOLERAJÁRVÁNY IDEJÉN BEREG VÁRMEGYÉBEN

DANCS GYÖRGY

tanár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék

A közegészségügy a XIX. század első felében Bereg vármegyében és egész Magyarországon túllépett a megszervezésének kezdeti stádiumán. Az 1830-as év végén megjelent az ország határánál a kolera, amely az orvoslás számára a kezelést és a természetét tekintve nem teljesen ismert betegség volt. A tanulmányomban röviden ismertetem Magyarország és Bereg vármegye mint az ország galíciai határánál fekvő, a járványüggyel elsőként találkozó terület közegészségügyi helyzetét a kolerajárvány kialakulásának időszakában. Bemutatom az orvoslással kapcsolatos központi és helybéli utasításokat, rendszabályokat és eljárásokat, amelyekkel a kolera elleni prevenció és gyógyítás kérdéseiben hoztak.

ABSTRACT

Стан соціальної медицини Березького комітату та Угорщини в цілому у першій половині XIX ст. характеризується переходом з початкової стадії його розбудови. У кінці 1830-го року на кордонах країни з'явилася епідемія холери, лікування та характерні прояви якої на той час були недостатньо відомими для медиків. У публікації описано стан розвитку соціальної медицини на початковій стадії його формування на території Угорщини, і звернено особливу увагу на ситуацію у Березькому комітаті, який на кордоні з Галичиною вперше в державі зустрівся з епідемією. Надано інформацію стосовно центральних і місцевих заходів щодо медичних інструкцій, а також нормативних заходів, які приймалися та застосовувалися для запобігання та лікування холери.

A XIX. századi közegészségügyet, az orvoslást, valamint az első kolerajárvány elleni felkészültséget, az ellene folytatott eljárásokat a korabeli és későbbi időszakban is sok kritika érte. A járvány elleni küzdelmet alapjában meghatározta, hogy nem ismerték pontosan a betegség természetét és kezelési módját. Jól mutatja a bizonytalanságot, hogy számos néven említik, nevezik többek között „pestises nyavalyájának”, „epemirigynek”, „epekórságnak”, „napkeleti epekórságnak” is. A betegségért felelős vibrio cholerae baktériumot csak jóval később, 1882-ben fedezte fel Robert Koch. Északkelet-Magyarország területeit a korszakban pedig különösen rossz állapotúnak minősítették az ország többi területéhez viszonyítva is.

1. A KÖZEGÉSZSÉGÜGY MAGYARORSZÁGON ÉS BEREG MEGYÉBEN AZ ELSŐ KOLERAJÁRVÁNY IDEJÉN

Az egészségügy történetéről számos jelentős munka született már a vizsgált korszakban is. Jelentős volt Bugát Pál *Magyar orvosrend névsora* és az általa sokáig szerkesztett *Orvosi Tár*, Linzbauer Xavér Ferenc *Codex Sanitario Medicinalis Hungariae* és *A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye*, a későbbiekben kiemelkedő munkák voltak – a teljesség igénye nélkül – Dr. Hahn Géza *A magyar egészségügy története*¹, Magyar-Kossa Gyula

¹ HAHN GÉZA: *A magyar egészségügy története*, Budapest, 1960.

jelentős munkája, a *Magyar Orvosi Emlékek*², Gortvay György *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története*³, Széll Kálmán *Az egészségügy története*⁴. A járványügyet tekintve pedig Rigler Gusztáv, Lukács Ágnes, Máday Lajos és Kiss László munkáit emelhetjük ki.

A magyar egészségügy rendszerét a XIX. század első felében a Mária Terézia által 1770-ben kiadott *Generale Normativum* határozta meg. Már az 1724-től működő Magyar Királyi Helytartótanács rendelkezett a szegények és egyedülálló idősök gondozásáról, amely a közegészségügyi ellátás kezdetét jelentette. Az orvosi képzésben a gyakorlati oktatásra helyezték a fő hangsúlyt. Az egyetemeken háttérbe szorították az egyházak szerepét. 1785-ben létrehozta az *Institutum Medico-Chirurgicumot*, közismert nevén a „Josephinumot”. A célja képzett, elsősorban a hadseregben majd fontos szerepet játszó seborvosok képzése. Magyarországon sokáig nem volt ilyen intézmény, közelíteni akarta egymáshoz az orvosokat és sebészeket, mely utóbbi a XVIII. század második felében még céhes mesterségnek számított. 1773-ban alapították meg a nagyszombati egyetemet és orvosi kart. 1775-től pedig csak az az orvos, sebész, sőt bába és szülésmester is csak akkor működhetett, ha az orvosi kar levizsgáztatta. Kolozsvári Sámuel, Bereg megye első főorvosa 1776–77-ben is itt végzett.⁵

A létrehozott *Departementum Sanitatis* feladata az egészségügyben dolgozók rendszerezése volt. A vizsgát tett sebészeket (*chyrur-*

gus), vagyis az igazi gyógyítókat ekkor kezdik el megkülönböztetni a borbélyoktól (*tonsor*). A sebészek különböző társadalmi rétegből kerülhettek ki, nagyon gyakori volt a vándorlásuk, még nem céhes keretek között is. 1784-ben a Helytartótanácsához beérkezett adatok alapján 340 első és 359 másodosztályba tartozó sebész dolgozott. Országos szinten elég nagy eltérések figyelhetőek meg, Ung vármegyében csak egy másodosztályú seborvost tartanak számon, míg pl. Sopronban 28 első és 18 másodosztályú sebészt.⁶ A bevezetett összeírások a vármegyében és a szabad királyi városokban rendszeressé váltak 1848-ig. A járási seborvosoknak 1786-ban összeírták a szükséges eszközök listáját, amellyel minden seborvosnak rendelkeznie kellett. A helyzetet nehezítette, hogy az egyszerűbb felszereléseket a sebészeknek maguk kellett beszerezni, és csak a nagyobb, drágább eszközöket vásárolta meg a vármegye, vagy a város.⁷ 1786-ban létrehozták az országos főorvosi hivatalt, amelyet az 1831-es kolerajárvány idején Lenhossék Mihály töltött be. 1788-tól elrendelték a halottkémlést a kérdéses esetekben, 1799-től pedig a vármegyei sebészek házipatikáját a vármegye költségén kellett fölszerelni. 1799-től Ausztriában, 1804-től Magyarországon is elrendelték a himlőoltást. 1835-ben ezeket az oltásokat már csak képzett orvosdoktorok és sebészek végezheték.

A XVIII. század végén Beregszászban bár már volt ispotály, amelyet gróf Schönborn Anselm Ferenc felesége épített újjá 1756-ban, de az a század végére ismét rendkívül rossz állapotban volt. Rendszerint pár idős, magára maradt személy lakott benne, akik ezért cserébe kötelesek voltak az intézményt takarítani. Ekkor a római katolikus egyházközség gondozására volt bízva. Munkácson is volt egy ispotály, amely szintén rossz körülmé-

² MAGYARY-KOSSA GYULA: *Magyar Orvosi Emlékek*. Budapest - Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1929–1933.

³ GORTVAY GYÖRGY: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története*, Budapest, 1953.

⁴ SZÉLL KÁLMÁN: *Az egészségügy története*, Celldömölk, 1996.

⁵ DR. BENDA MÁRIA, DR. FEDINECZ SÁNDOR, DR. KÁLLAI GYULÁNÉ POLÓNYI MARGIT: *Bereg megye egészségügyének története*. Kézirat, Kárpátalja Területi Állami Levéltár könyvtári állománya, 6.

⁶ SIMON KATALIN: *Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2013, 171.

⁷ SIMON KATALIN: *Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848...* 173.

nyek között volt, sőt 1771-ben meg is szűnt a feljegyzések szerint. 1786-ban a munkácsi zsidó lakosok építettek a Latorca partján egy ispotályt.⁸ Hahn Géza arról ír, hogy Bereg megyében, Unggal, Zemplénnel, Máramarossal egyetemben sem orvos, sem sebész nem működik 1770-ben.⁹ Viszont a feljegyzések arról tanúskodnak, hogy Bereg vármegye már 1749-ben rendelkezett több sebésszel is.¹⁰ A szomszédos vármegyékkel egyetemben azonban az orvosokkal nem igazán jól ellátott területekhez tartozott. Országos szinten nagy területi különbségek mutatkoznak. Az orvosokkal legkevésbé rendelkező területek Árva, Liptó, Máramaros, Ung és Ugocsa vármegyék voltak. Máramaros vármegyében 2 főorvos és 1 kamarai orvos volt, nem élt orvosdoktor, sebészek közül 5 járási és 9 kamarai seborvosként dolgozott, illetve 4 gyakorló sebész működött.¹¹ 1787-ben Kolozsvári Sámuel személyében Bereg vármegye már rendelkezik „fizikussal”. Ekkor a borbélyok mellett már seborvosok is elkezdtek tevékenykedni.¹² Az 1780-as években Beregszászban és Munkácson is járt Wezza Gábor országos főorvos, aki mint a járványoknak egy gyakori helyszínét tekintette és vizsgálta meg. Ekkor megdicsérte az itt lévő kórházakat.¹³

Az 1700-as évek végén rendezték a gyógyszerügyet is. Kötelező lett az országos gyógyszerkönyv és az árszabások alkalmazása, a használható növények, ásványok, állatok leírása, a nép körében végzett felvilágosító tevékenység.

⁸ DR. BENDA MÁRIA, DR. FEDINECZ SÁNDOR, DR. KÁLLAI GYULÁNÉ POLÓNYI MARGIT: *Bereg megye egészségügyének története...* 3.

⁹ HAHN GÉZA: *A magyar egészségügy története...* 198.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Továbbiakban: MNL OL) C37. Lad. A Fasc. 34. Nr. 1. Bereg vármegye jelentése (1749. május 21.)

¹¹ *Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re.* Kiadta: Dr. Bugát és Dr. Flór, 1840, 51–52.

¹² DR. BENDA MÁRIA, DR. FEDINECZ SÁNDOR, DR. KÁLLAI GYULÁNÉ POLÓNYI MARGIT: *Bereg megye egészségügyének története...* 5.

¹³ DADAY ANDRÁS: *Magyarország kórházai 1848-ban.* Orvostörténeti Közlemények, 29. köt.

1722-ben alapítottak Munkácson egy kisebb gyógyszerterát, amelyet *Koronának* neveztek, 1753-ban alapítják meg *A megváltóhoz* nevű patikát. Az első beregszászi gyógyszerterát Lopóczy György alapította 1813-ban. Megvette a Máramaros vármegyei Sziget HÁK gyógyszerterát teljes bútorzatával és felszereltségével Beregszászra szállította. Azonban ez nemsokára csődbe ment. 1816-ban Teinel [Tájnel] Teofil kapott engedélyt gyógyszerterát létrehozni. A város saját költségén vette a telket, és építette fel a gyógyszerterát. Teinel 25 évig vezette ezt, 1841-ben adta el a Tiszaújlakról Beregszászba jött Royko Sámuelnek.¹⁴

Az orvosi hivatali réteg kialakulása és fejlődése mellett azonban sokáig foghúzó, sérv- és kőmetszők, hályogszűrők, gyógyszerárusok is működtek. 1811-ben királyi rendelet tiltotta ugyan a tevékenységüket, de még a század végén is találhatunk ezekre példát Bereg megyében. Ezt a területet már korábban is számos alkalommal járvány sújtotta. 1792-ben a Verhivonán szifilisz-, 1793-ban vérhas-, 1795-ben skorbutjárvány ütötte fel a fejét. Ez utóbbi megakadályozására Sebők Sándor Bécsben végzett orvos tudós Váriból küldött utasításokat.¹⁵ Ez pedig mutatja a hatósági orvosi intézkedések megjelenését a vármegyében már a XVIII. század végén. 1801–1850 között összesen 33 orvos és 10 gyógyszerész működött a vármegyében.¹⁶ 1826-ban Lenhossék javaslatára a Helytartótanács szabályozta az orvosok, sebészek díjazását (Sosturum medicorum).¹⁷

¹⁴ DR. BENDA MÁRIA, DR. FEDINECZ SÁNDOR, DR. KÁLLAI GYULÁNÉ POLÓNYI MARGIT: *Bereg megye egészségügyének története. im.,...* 20.

¹⁵ DR. BENDA MÁRIA, DR. FEDINECZ SÁNDOR, DR. KÁLLAI GYULÁNÉ POLÓNYI MARGIT: *Bereg megye egészségügyének története...* 7.

¹⁶ *Bereg megyei orvosok, gyógyszerészek és más egészségügyiek névtára.* Összeállította: Dr. Benda Mária, Dr. Fedinecz Sándor, Dr. Kállai Gyuláné Polónyi Margit. Budapest-Beregszász, 1996, 6.

¹⁷ GORTVAY GYÖRGY: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története I.* Budapest, 1953, 119.

2. KOLERAJÁRVÁNY ÉS AZ ELLENE FOLYÓ ELJÁRÁSOK BEREG VÁRMEGYÉBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ORVOSI ELJÁRÁSOKRA

A kolera ma már tudjuk, a gyomor és bélrendszer *vibrio cholerae* nevű baktérium okozta fertőzése, amely leginkább fertőzött ivóvízzel juthat a szervezetbe. Tünetei a hirtelen támadó, bőséges, vizes hasmenés, ami miatt a szervezet annyi vizet veszít, hogy működése felborul és 24–28 óra alatt beállhat a halál. Egyéb tünete lehet még a hirtelen fellépő heves hányás is. Kezelésénél fontos a bőséges folyadékbevitel, hogy a beteg kiszáradását meg lehessen előzni.

A kolerajárvány ezelőtt nem volt ezen a területen, ezért a védekezés más korábbi járványok tapasztalataira épült. Az eljárások alapját elsősorban a pestisjárvány idején kialakult mechanizmusok határozták meg. Ezt az 1770-ben Mária Terézia idején kiadott *Generale Normativum in re Sanitatis* című egészségügyi alaprendelete tartalmazta. A pestisjárványok elleni védekezés legfontosabb motívuma, hogy egyik területről a másikra történő mozgást korlátozzák. Ennek egyik fő eleme a fizikai kordonok, zárvonalak létrehozása, a másik pedig a megbetegedettek elzárása az egészségesektől, illetve a közlekedő személyek feltartóztatására, ún. veszteglő intézetek létrehozása.

Az ország határánál jelentkező járvány miatt 1830. november 2-án kelt királyi rendelet értelmében a Magyar Királyi Helytartótanács, a Királyi Kamara és a Főhadserg-parancsnokság kiküldötteiből alakított vegyes bizottság lett megbízva a felmerült veszély megelőzésére és a kialakult helyzet kezelésére. A nádor elnökle mellett a testület fő tanácsadója, orvosi kérdésekben feje Lenhossék Mihály országos főorvos volt. A Magyar Királyi Helytartótanács már 1830 végén fontos intézkedéseket tett a járvány áttérjedésének

megakadályozására. 1830. december 21-én a vármegyéknek kiküldték a 34092/1830. számú királyi rendeletet, amely ismertette a védekezés alapvető rendszabályait az „egészségre ügyelő” hivatalokkal.¹⁸ A tájékoztató és utasító rendeletek Lenhossék Mihály országos főorvos javaslatára lettek kidolgozva. 1830. december 22-én kiadott rendelet értelmében, felállították az egészségre ügyelő kiküldöttséget.¹⁹ Utasításokat küldtek a szükséges intézkedésekről a hivatalok számára a veszteglő intézetek gondviseléséről, a levelek füstöléséről, ezenkívül a kolerás helyen munkálkodó orvosoknak, a polgári biztosoknak szánt betartandó rendelkezésekről.²⁰ A határ Galícia felőli lezárása 1830. december 28-án következett be. A helyzet minél hatékonyabb kezelése érdekében 1831. január 3-án Trencséntől Brassóig terjedő határszakaszra két királyi biztost neveztek ki, akiknek a feladata a rendelkezések foganatosítása és ellenőrzése volt. A Trencséntől Ung vármegyéig terjedő határszélre gróf Majláth Antal, a Bereg megyétől Krassó vármegyéig terjedő részre pedig báró Perényi Zsigmond került királyi biztosként. Január 17-én a Bereg Vármegyei Különleges Bizottság ülésén arról tájékoztatta a jelenlévőket, hogy a betegség a Galícia felől jövő híradások szerint már 1830 decemberében annak Oroszországgal határos területein jelentkezett.²¹

A szomszéd Galíciából a hír hamar eljutott a szomszédos területekre. 1831. február 8-án Bereg vármegye Közgyűlésének jegyzőkönyve alapján már közvetlen járványveszélyről tudósítanak.²² Korábban előfordult, hogy szintén Galíciából a marhavész áttérjedt ezekre

¹⁸ GECSEI LAJOS: *Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. Békéscsaba*, 1985, 12.

¹⁹ MNL OL, P538, 18. csomó, 42.tétel. 18. lap.

²⁰ MNL OL P538, 41. tétel. A kolera ügyében tett utasítások, rendeletek.

²¹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Továbbiakban: KTÁL), Fond 10, Op.2, Od.zb.1390. 5. lap

²² KTÁL, Fond 10, Op.2, Od.zb.1391. 15. lap

a területekre is. Az ilyen esetek alkalmával előírt rendelkezések léptek életbe, a betegség terjedését gátló rendelkezések a megyébe is szűkességeké váltak. A fizikai határzár a katonaság bevonásával történt. Lehoczky Tivadar beszámolója szerint Bereg megyében 1831. február 12-én Piringen hadnagy parancsnoksága alatt 31 gyalogkatona lett kiküldve a határszélre. Közülük egy káplár 15 legénnyel Verbiáson lett elhelyezve, egy másik 5 legénnyel a Beszkiden, ugyanennyi Timsoron és Bilaszovicán tartózkodott. A feladatuk a rend fenntartása, a határzárak felügyelete volt.²³

Az orvosi intézkedéseket tekintve már 1831. január 14-én arról döntöttek, hogy a megyei orvosok és seborvosok, amennyire csak lehet, járják körül a vidéket, és minden nyolcadik napon arról jelentést tegyenek. A Munkácsi járás vereckei vidékére, amely a legközelebb esett a galíciai határszélhez és a legnagyobb veszélynek volt kitéve, a helybeli két seborvos mellé Nagy Károly seborvos lett kirendelve. A jelentéseiket a megyei főorvosnak, aki azt a királyi biztos mellé kirendelt dirigens orvosnak, vagy magának a királyi biztosnak, illetve a Kiküldöttség előlülőjének megküldeni volt köteles.²⁴

A kolerajárvány kitörésekor több orvos is tevékenykedett Bereg vármegye területén, akiknek fontos szerepe volt a járvány elleni küzdelemben. A vármegye főorvosa Sztankó János volt. A munkájáról a jelentései, a létrehozott Állandó Kiküldöttség jegyzőkönyvei mellett felesége, Jobsthy Anna által az édesanyjának írt leveleiből is képet kaphatunk.²⁵ Sztankó a Budapesti Tudományegyetem orvosi karán szerzett diplomát 1808-ban, 1831-ben lett Bereg vármegyei tiszti főorvos.

Marton Pál seborvos 1831-ben Bilkén szolgált „chirurgusként”.²⁶ Valencsik Márton sebész szintén érdemeket szerzett a kolerajárvány idején. Őt tartják az elsőnek, aki felboncolt egy kolerában elhunyt tetemet Beregszász-Végárdóban.²⁷ Cserszky Antal (1779–1834) orvosdoktor, sebész a Bécsi Egyetemen szerzett orvosi diplomát. Volt Bereg vármegye tiszti főorvosa, több vármegye táblabírája. A szentpétervári orvosi és seborvosi akadémia levelező tagja 1811-től.²⁸ A Perényi Zsigmond királyi biztos mellé kirendelt orvos Bugát Pál volt, aki az ország első hivatalos kolerában elhunyt áldozatát vizsgálta meg Tiszaújlakon 1831. június 13-án. Bugát Perényi Zsigmond mellett dolgozott, és követte őt Máramaros-szigetre is.²⁹

A járványveszély kezdetén a vármegye vezetése a megyében lévő főorvost és öt seborvost kevésnek látta. Ezt fokozta, hogy a felvidéki járásban lakók között igencsak rossz megítélése volt az orvosoknak, az utasításoknak megfelelő gyógyszereket nem szívesen fogadták el. A vármegye vezetői szerették volna, ha gyakrabban látogatja meg őket egy orvos, ezért kérték a királyi biztost, járjon közbe a Helytartótanácsnál, hogy legalább egy orvosdoktor és három seborvost küldjenek erre a területre. A Galíciával határos északi részre két seborvost, a déli részre egy seborvost láttak szükségesnek. Cserszky Antal Munkácsot és a hozzá közel álló helységeket látta el, Sztankó János a déli területeket.³⁰

Sztankó János megyei főorvosnak meghagyták, hogy a megyei seborvosok számára tájékoztató és utasító rendelkezéseket készítsen és küldjön el, amelyhez a Helytartótanács által

²³ LEHOCZKY TIVADAR: *Bereg vármegye monográphiája*, II.kötet. Ungvár, 1881.169.

²⁴ KTÁL, Fond 10, Op.2, Od.zb.1390. 9–10. lap

²⁵ *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei*. Szerk: Palla Ákos. Antall József: Három levél az 1831. évi kolerajárvány idejéből. Budapest, 1967. 232–236.

²⁶ *Bereg megyei orvosok, gyógyszerészek és más egészségügyiek névtára... 7/a.*

²⁷ *Bereg megyei orvosok, gyógyszerészek és más egészségügyiek névtára... 8.*

²⁸ *Bereg megyei orvosok, gyógyszerészek és más egészségügyiek névtára... 2–3.*

²⁹ KTÁL, Fond 10, Op.2, Od.zb.1390. 31. lap

³⁰ KTÁL, Fond 10, Op.2, Od.zb.1390. 32. lap

kiküldött utasítások adtak támpontot. Ezen kívül a helyi sajátosságokat is figyelembe kellett vennie. Javaslatokat kellett kidolgoznia, hogy ha a betegség felüti a megyében a fejét, akkor az elzárás alá kerülő területeknek, helységeknek hol javasolt az elzáró ház kialakítása, hány szobával, hány fővel, azoknak milyen feladatokat kell majd ellátnia.³¹

Miután Galíciát teljesen elzárták Bereg vármegyétől. Elrendelték, hogy a két terület közötti elválasztó ház és a tisztításra ügyelő intézet Verbiáson lesz létrehozva egy polgári biztossal és felvigyázóval. 1831. február 3-án kelt végzésben a királyi biztos és a kirendelt állandó kiküldöttség is célirányosnak látta, hogy a nagyobb városokban, helységekben körzeteket kell létrehozni a lakosok megvizsgálására, a körzetekben pedig az erre alkalmas személyek között felelőst kinevezni. Minden nap pontos vizsgálatokat, leírásokat kellett készíteniük, majd ezeket tudósításban megküldeni a felsőbb szerveknek. A leírások kérdéses pontjai elsősorban arra vonatkoztak, hogy vannak-e betegek, halt-e meg valaki, ha volt halálozás, annak mi volt az oka, és milyen betegségben hunyt el a vizsgált személy. A kisebb helységekben a felvigyázás a szolgabíróknak lett meghagyva, amelyről nekik is feleletet kell adniuk. A nagyobb helységeket járási tisztviselő útmutatása szerint és a felügyelete alatt kerületekre (ún. tizedekre) kellett felosztani, az oda kirendelt tisztviselők által folyamatosan szemmel tartották, az eseményekről nekik is rendszeresen jelentéseket kellett tenniük. A veszély elhárításának tehát egyik legfontosabb eszközét abban látták, hogy a lakosság egészségügyi állapota felől folyamatosan tudósításokat kértek. A rendkívüli halálesetekben azonnal a legközelebbi tisztviselőnek és a kerületi orvosnak büntetés terhe alatt jelenteniük kellett, akik a rendszabályok pontos teljesítése mellett az állandó kiküldöttséget azonnal tudósították. Ilyen helyeknek

bizonyultak a Tiszaháti járásban: Beregszász, Tarpa, Vári; a Kaszonyi járásban: Nagydobrony, Nagylucska, Rákos, Kaszony; a Felvidéki járásban: Bilke, Ilonca, Bereg, Drágabartfalva, Beregújfalu; a Munkácsi járásban: Munkács.

1831. február 11-én a kiküldöttség szükségesnek látta, hogy a veszteglő intézetben egy állandó orvos szolgáljon, mert rendkívül hatékony munkavégzést nehezé teszi a rendszeres utazás.³² 1831. február 16-án az állandó kiküldöttség a kolera megakadályozását és gyógyítását tárgyaló utasításokat és tudósításokat küldött a fő- és seborvosoknak, polgári biztosoknak és felvigyázóknak. A seborvosoknak tett utasítást Sztankó János, Bereg vármegye főorvosa a vármegye Kis Gyűlése által jóváhagyott kérésnek eleget téve tette közre.³³ A legfontosabb célt abban határozták meg, hogy pontos és igényes tudósításokat készítsenek. A megyei seborvosoknak az eddig kötelességükben lévő negyedéves járásonkénti orvosi vizsgálatokat minden nyolcadik nap után teljesíteni kellett. Előírták, hogy a betegségben lévőket minden helységben látogassák meg, az ő részükre a szükséges gyógyszereket rendeljék el, és a szokott orvosi jelentést a betegek bejegyzéséről minden nyolcadik napon a főorvosnak küldjék meg. Figyelmeztették a seborvosokat, hogy a betegségben lévő személyek között nem olyan sok van, akiknek a tünetei hasonlóak kolerához. Abban az esetben viszont, ha hasonlóak a tünetek, azonnal a megyei tisztviselőnek jelentést kellett tenniük a betegség leírásával, és azonnal biztosítani a szükséges orvosi segítségnyújtást. Felhívták a figyelmet arra is, hogy a betegség gyakran halált okoz, ezért már a kezdetekor meg kell akadályozni. Ha pedig már felütötte a fejét, akkor gátolják meg a terjedését. A betegség jeleiről és folyamatáról értesítést kellett adni nem csak a fő- és seborvosoknak, hanem minden személynek, aki a betegség elhárításán dolgozott.

³¹ KTÁL, Fond 10, Op.2, Od.zb.1390. 10. lap

³² KTÁL, Fond 10, Op.2, Od.zb.1390. 38. lap.

³³ KTÁL, Fond 10, Op.2, Od.zb.1391. 24–29.lap.

Összeírást készítettek arról, amit felfedeztek a betegség tüneteiről és lefolyásáról. A betegség gyengeséggel kezdődik, reszketés, a végtagok megtörtségével, hirtelen jövő és nagy fájdalommal, szédülés, erős szívverés, étvágytalanság, kedvtelenség. A beteg nyughatatlan, álmatlan, erős szívdobogást érez, melyet gyakran szorongató érzés követ. Később hidegség és forróság felváltva egymást követik, és hideg verejtékezés figyelhető meg. Az előzetes jelek után bekövetkezik a fő tünet, amely állandósuló hányással és hasmenéssel jelentkezik. A test a folyamatosan távozó anyagok miatt jelentősen kiszárad. A betegnél ez a folyamat erős szorongó érzéssel jár együtt. A vizeletürítés vagy csökken, vagy teljesen el is állhat. A szomjúságot alig lehet oltani, leginkább hideg vizet kíván a beteg, a nyugtalansága szemlátomást növekszik. A száj belseje kiszárad, a nyelve kékes lesz. Ezt hidegérzet követi, melyet a lábaiban és a kezeiben tapasztalhat. Eleinte a csontjaiban fájdalmat érez, miután görcs és rángatózás következhet, leginkább a kéz- és lábujjakban. Később a görcsöt a beteg gyomrában és mellüregében érzi. Az érverése lassúvá és alig érezhetővé válik, a szemek beesettek, homályosak lesznek, a szemhéjak külső részei kékülnek, az arc sápadttá válik. Végül beteg a halál jeleit mutatja, a test teljes egészében elhidegül, hideg verejték jelenik meg rajta. A testbőr a lábán és a kezein összeszorvad. Ezt követően a fájdalmak megszűnhetnek, a görcsök enyhülhetnek. A fájdalmak enyhülése azzal kecsegtethet, hogy a betegség hatása megáll, és az állapot jobbra fordul. A lábain és kezein barna és kékes foltok jelenhetnek meg, amelyet – mint leírják – bizonyosan a halál beállta követ. Ha a görcsök és rángatózások előtt a hányás és hasmenés jelentkezett, és a kiürült nedvesség epével vegyült, a lábaknak elhidegülése nem növekszik, akkor az egészség helyreállására reménykedni lehet.

A betegség gyógyításához szükséges teendőket is leírták. A tünetek jelentkezésének kezdetén, mielőtt a lábak elhidegülnek és a görcsök

jelentkeznének, javasolták, hogy bátran hajtsanak végre érvágást. A felnőtt személyeknek 24–30 latig³⁴ szükséges a vért lecsapolni. Ha vér nem megfelelően és nem elég mértékben jön, akkor dörzsölgetni kell, be kell takarni és meleg fürdőt is ajánlanak. Az érvágás után, vagy ha az a görcsök miatt nem megvalósítható, mákony³⁵ (opium) és enyhe sósavas higanyt (calomel, vagy calomella)³⁶ kell adni. 10-től 15-ig mintegy húsz szemernyi nehézségű enyhe sósavas higanyt kevés cukorral és arabmézgával (gumi arabicum) vegyítve. Fél óránként 40–50 cseppnyi mákonyt adagoltak 2–3 óránként a körülményeknek megfelelő mértékben, amely a gyomorégést és rángatózást megszünteti. A gyermekeknek feleannyi mértékben adták. A testhőmérséklet megőrzésére is gondot kellett fordítani, ezt dörzsöléssel, szappannal vagy kámforral, ha ezek nem voltak, éger borral végezték. A hasmenés megakadályozására és a görcsök elhárítására kosbor (szalep) gyökérből való főzet, hozzá adva mintegy 30 csepp mákony klistér (klisztír, beöntés) formájában adták.

A nagy szomjúságot székfű- vagy árpafőzetből készült lével lehetett csillapítani. Ha 5–6 óra elteltével a hányás és a hasmenés csillapodott, a testhőmérséklet pedig növekedett, a mákony miatt a szédelés és aluszékony-ság intenzívebbé vált, a sósavas higany miatt pedig belekből a kiürült anyag sűrű és epés, ez esetben az előírt gyógyszereket le kell állítani. Ezek helyett pedig erősítő szereket, úgymint borsfűvizet (menta piperita) kellett adni. A hányás megszűnését követően erősítő levest rizsből vagy árpából (gersli), kevés bor használatával adhattak a betegnek.

A javasolt gyógyszereket a kijelölt orvosok a megye pénztára költségére a munkácsi pati-

³⁴ Mértékegység. Más-más területen különböző. Magyarországon 1lat=17,5 gramm.

³⁵ Mákból készített szer.

³⁶ Higany (I)-klorid (vagy más néven kalomel) a higany egyik klórral alkotott vegyülete.

kából szerezhették be. Az orvosok előzetesen rendelték meg és magukkal vitték a vizitációk alkalmával. A ragályos, a környezetre veszélyes betegség megjelenésének helyszínén – elsősorban, ha az kolerára hasonlított – az érintett házat el kellett zárni, és lakóit semmiképp nem engedhették a többiek közelébe. Sövénnyel vagy árokkal el kellett különíteni, és őrt jelöltek ki a ház vigyázására. Azokat az embereket vagy tárgyakat, amelyek megfertőződhetnek, külön kellett választani. Megvizsgáltatták, honnan származott, milyen módon és ki által juthatott a betegség a kérdéses helyre. Annak következtében pedig a szükséges rendelkezéseket a felsőbb utasításoknak megfelelően meg kellett tenni és végrehajtani. Azt gondolták, a betegség elterjedése talán előfordulhatott olyan esetben is, mielőtt még a betegség tünetei jelentkeztek volna.

Az elzárás alá került házak lakói hiányt szenvedhettek élelemben, orvosságban. Ezért azokat a betegekhez hasonlóan ki kellett szolgálni. A betegtől a fő- vagy seborvos nem mehetett el, míg a kirendelt „contumationalis”, vagyis veszteglési időt és a tisztítási eljárást el nem végezték. Ez 10 naptól 21 napig terjedhetett. A házakba a szükséges kirendelt orvosokon kívül más nem mehetett be. Valahányszor az orvosok a betegektől távoztak, a ruháikat le kellett cserélni, azokat kiszellőztetni, ecetes vízben pedig a testüket lemosni. Amennyiben bizonyossá vált, hogy valaki kolerában hunyt el, akkor a holttestet „mész-savanyú” vízzel öntötték le. Ha a kolera felől semmi kétség nem volt, akkor a tetemet megkülönböztetett módon, külön kijelölt helyen temették el. A temetéseket a korábbi pestisjárványkor alkalmazott rendelkezések szerint hajtották végre. Ezeket kiterjesztették azokra a személyekre is, akik a kolerában elhunytak mellett tevékenykedtek, elsősorban a sírásókra is. Meghagyták számukra is, hogy ruháikat gyakran füstöljék és kezüket mész-savanyú vízzel rendszeresen mossák le. Hasonlóan az ilyen helyekről szár-

mazó leveleket is mielőtt felbontották, kénes gőzzel meg kellett füstölni.³⁷

Február 17-én az állandó kiküldöttség elrendelte a fő- és seborvosok számára, hogy a felvigyázásuk és körzetük alá rendelt helységeknek listáját küldjék el. A listán szereplő helységekről 8, de legfeljebb 10 napon belüli látogatás után jelentést kellett tenniük a betegek állapotáról. A királyi biztos és az állandó kiküldöttség sürgős rendelkezései ellenére sok esetben az orvosi vizsgálatok több hétig is folyamatban voltak.

Cserszky Antal orvos jelentései alapján az alá rendelt 17 helységet Munkács várossal együtt február 19-től március végéig hetente bejárta. Itt ez idő alatt nem talált koleragyánús beteget. A kiküldöttség 1831. március 30-án a veszély megszűnéséről tájékoztatta a Galícia határán felállított kordont, illetve a segédorvosi heti vizsgálatokat a továbbiakban szükségtelennek nyilvánította. Csak a járásbeli sebészeknek lett meghagyva, hogy mindenki a maga területén lévő helységeket 15 naponként járja be és hivatalos jelentést tegyen a királyi biztosnak és a megye főorvosának. Áprilisban és májusban a járványveszély elmúlni látszott, amelyet megtört a Galícia felől újonnan jövő hírek. A betegség a galíciai kormányzók tudósítása szerint és a felsőbb parancsok szerint is majd minden a területhez közel álló részén, a sztriji kerületben is felütötte fejét. A királyi biztosokat június elején újból kirendelték. A június 2-án tartott központi ülésen minden rendelt és védekező előkészületet visszaállítottak, amelyeket korábban már megvalósítottak. Ugyanakkor a megyei fő- és seborvosoknak is utasítást adtak, hogy a körzetük alá rendelt helységeket a korábbi módon és hasonló gyakorlattal rendszeresen vizsgálják ki és jelentésüket küldjék meg.

³⁷ KTÁL, Fond 10, O2, Od.zb.1391. 24–29.lap

1831. június 13-án Bugát Pál Tiszaújlakon megállapította, hogy egy személy kolerában hunyt el. Ez volt az első hivatalos kolerás haláleset Magyarországon. Sztankó főorvos Váriban is Csetfalván is megállapított kolerában szenvedő betegeket. Június 28-tól a főorvos betegsége miatt Cerszkynek kellett folytatni a főorvosi teendőket. Nagylányára ment és a Tisza-menti helységeket vizsgálta ki. Július 2-án Beregszász-Végardóban hunyt el egy kolerás beteg. Július 4-én a betegség már elérte Beregszászt, másnap már három áldozata volt a városban. Az állandó kiküldöttség még aznap elhagyta a várost, és Nelipina (Hársfalva) helységébe tette át székhelyét. Munkácson ez idő alatt továbbra sem volt kolerás beteg.

1831. július 8-án Szolyváról Lónyay János első alispán Beregszász város egyházi előjáróinak kiadott rendelkezésében felhívta a figyelmet, hogy felső utasítás következtében minden olyan helységben, amely a „pestises nyavalya” miatt bezárásra került, a lakosság mindennemű összegyűlése meg van tiltva. Ebbe beletartoztak az istentiszteletek is a templomokban. Hivatalosan felszólítja Beregszász városa minden felekezetének egyházi előjáróit, hogy az istentiszteletek tartásakor a templomba a lakosokat ne engedjék be, hanem azok csak kint és szétszórtan, nem pedig összecsoportosulva lehettek az áhítat ideje alatt. Elrendelték mindaddig, amíg a kolera miatt csak egy ház is el van zárva ez a rendelkezés érvényben lesz.³⁸ Az egyházi vezetőknek fontos szerepet szántak a járvány elleni küzdelemben a lakosokkal való kapcsolattartásban. Különösen fontos volt a felvidéki járásban a magyarul nem beszélő ruszin lakosság körében a Görögkatolikus Egyháznak. A rendelkezéseket és utasításokat orosz nyelvre fordították, és azokat eljuttatták az espereseknek, espereshelyetteseknek, rajtuk keresztül tájékoztatva a lakosságot.

Lenhossék Mihály országos főorvos központi utasításokat, tanácsokat és figyelmeztetéseket küldött a járványveszély kiújulásakor 1831. július 10-én *Rövid oktatás* címmel.³⁹ Mindezt a lakosoknak szánták, hogy miként őrizhetik meg magukat a „napkeleti cholérától”, és mit kell tenniük a betegség első jelentkezésekor, míg a kirendelt orvos oda megérkezik. Már a leírás első részében kifejtik, a kolera a mérsékelt éghajlati övben idegen betegség, és Magyarországhoz való érkezésekor már sokat vesztett erejéből, a tapasztalatok alapján itt sokkal enyhébben terjed. Úgy tartották, a betegséget mindenki elkerülheti a közölt rendszabályok megtartásával. A megóvó módok között kiemelt helyen szerepelt a levegő tisztán tartása. A fontosabb óvó módok közé tartozott a ruházat, a fehér- és ágynemű tisztaságára való felügyelet. Előírták, hogy azokat rendszeresen váltani, mosni és szellőztetni szükséges. Ezenkívül javasolták az egész test gyakori mosását langyos vízzel, melyben egy kevés ecetet kellett keverni, ahol pedig megengedi az elzárás, langyos fürdőt használhattak. Emellett tisztán kellett tartani a házi bútorokat, lakószobákat, a házakat és az utcákat is. Azt írták, a tiszta levegő minden ragályos betegségtől megóv, vannak olyan betegségek, amelyek bár nem ragályosak, viszont elzárt és tisztátalan levegőben ragályossá válnak. Azt tartották, ebből az okból kifolyólag vált a kolera hazájában, Kelet-Indiában pusztító ragályos betegséggé. Ezért figyelmeztetni kellett mindenkit a levegő tisztán tartására, nem volt szabad a lakószobákban (különösen a szűk, alacsony, és nedves helyeken) sok embert, főként nem állatokat elhelyezni. Minden olyan szemetet, amely a levegőt szennyezhet, el kellett távolítani. A lakószobák fűtését amennyire a helyzet engedte, különösen a kályhák füstjét, kerülni kellett. A szobák mindennapi szellőztetése is előírásos volt, főként a reggeli és déli órákban. Minden ajtó és ablakot bizonyos időre kinyitottak, ilyenkor az égő fának, különösen a borókafenyőnek a

³⁸ KTÁL, Fond 10, O2, Od.zb.1391. 14. lap

³⁹ KTÁL, Fond 674, O12, Od.zb. 249. 50. lap.

lángját tartották hasznosnak a levegő tisztítására és cseréjére. Főként azon szobák levegőjének tisztán tartásáról kellett gondoskodni, melyekben betegek tartózkodtak. Figyelni kellett a leírt rendszabályok megtartása mellett, hogy a betegek szobáját sem egészségesekekkel, de még inkább további betegekkel ne terheljék meg. A betegek szobáiban enyhe meleg mellett gyakran borecetet gőzöltek. Az ecetet azonban forróra hevített vasra, vagy kőre nem szabad volt önteni, mert annak káros következményei lehettek. A füstölő szerek a kellemetlen szag semlegesítésére csak mértékletesen voltak használhatóak. Azt vélték, abban az esetben, ha a kolera közelítene a kérdéses településhez, az ásványos füstölések által teljesen megvédheti magát az ember, mert az minden „ragadóságot” megsemmisít. Erre a célra használhattak salétrom- és klórgőzőket.

Külön figyelmet fordítottak az életmódra, tanácsokat és utasításokat adtak a lakosság-nak, milyen eszközökkel és életmódbeli tevékenységgel óvhatják meg magukat a betegségtől. A tapasztalataik azt mutatták, eddig minden területen, amelyekben a keleti kolera elterjedt, a betegség csak azokat a ritka eseteket használta ki, illetve azok az emberek betegedtek meg, akiknek ellenálló képessége legyengült, és így a betegségre hajlamosabbak lettek. A javaslatok alapján magukat őrizni kellett a meghűléstől. A forró nyári időben, hűvös éjszakán és nedves földön, szabad ég alatt nem volt szabad aludni. Kérték az embereket, hogy az időjárásnak megfelelően ruházkodjanak, hogy a test felhevülésétől és meghűlésétől megóvják magukat.

Egyik legfontosabb megóvó mód a testhőmérséklet önszabályozása, a test homeosztázisának fenntartása, a testbőrön keresztüli bőrpárolgás. Ez a már leírt tisztaság által és meghűlés elkerülése által is megőrizhető. De ezenkívül az általánosan veszélyeztetett helyen élőknek ajánlották, hogy az egész testet langyos vízzel mossák, melybe borecetet

vagy akár egy kevés klórmentes is elegyítenek mosdásra használjanak. A ruházat anyagának a gyapjút ajánlották, azonban ezeket is szorgalmasan váltani, szellőztetni, és rendszeresen tisztítani kellett.

Az életmódra utaló tanácsok és előírások a táplálkozásra is kiterjedtek. Könnyen emészthető ételek fogyasztását javasolták. Ilyen volt a húsleves, melyben rizskása, árpakása vagy darakása, zsemle, kenyér vagy könnyű tésztát főztek. Elsősorban friss, nem zsíros tehén-, ürü- vagy borjúhús, baromfi fogyasztását ajánlották. Kis mennyiségben könnyen emészthető főzeléket, könnyű tésztaételeket, megérett, és az egészségre hasznos gyümölcsöket is fogyaszthattak. Gyanúsnak vélték és nem ajánlották a meg nem főzött sárgabarrackot, korán érő szilvát, dinnyét. Nem javasolták a nyers uborka, és általában minden savanyú étel fogyasztását. Mindezek a hányás és hasmenés kialakulását megelőzendő és kezelésének elősegítését célozta. Tanácsosnak vélték a fűszerekkel való mértékletes élést, úgymint a bors, gyömbér, paprika, kömény-mag, ánizs, fokhagyma, vöröshagyma és fűszeres füvek. Teljesen tartózkodni kellett minden nehéz és zsíros ételtől, a sózott hústól és haltól, gombáktól, jól át nem sült kenyértől, éretlen gyümölcsöktől. Tartózkodni kellett a gyomor bármilyen étellel, főként az esti étkezéssel való megterhelésétől. A reggelihez javasolták, mindenki vagy borlevest, vagy fűszeres füvekből, gyökerekből, vagy virágból készült teát igyon, kis mennyiségben valamilyen szesz hozzáadásával fogyasszon, és soha üres gyomorral ki ne mozduljon.

Tiszta, friss vízről kell rendszeresen gondoskodni kellett, azt nagyon hidegen, sem nagyon melegen nem ajánlották fogyasztani. A folyó-ból tilos volt ivási célra vizet használni. Borral és egyéb szeszes italokkal való mértékletességre törekedni kellett, főként azoknak, akik ezeket gyakran egyébként is fogyasztják. Kevésbé ajánlották a sör fogyasztását, főleg, ha az for-

ralatlan volt. Mint azt leírták, számtalan példa bizonyítja, hogy semmi sem mozdítja jobban elő a betegség „pestises” (ragályos) tulajdonságát, és semmi sem teszi annyira halálos kimenetelűvé a kolerát, mint az ittasság és a lerészegedés. Ezért tehát a korai lefekvést, az éjjeli dorbézolásoktól, kicsapongástól való tartózkodást javasolták, melyek a testet gyengíthették. A nagy lelki vagy testi megerőltetéstől is tartózkodni kellett, megfelelő időt hagyva a szükséges pihenésre. A szabad tiszta levegőn való mozgást különösen ajánlatosnak vélték.

A betegségeket megelőzendőnek tartották a lelki csendességet, amelyre szintén felhívták a lakosok figyelmét. A harag, bosszúság és a betegségtől való félelem is elkerülendő volt. A kolera miatt aggódóak számára megnyugtatósul és biztatásul leírták, hogy a rendszabályok betartása és lelkiismeretes végrehajtása mellett bizonyosan el lehet kerülni a betegséget, de ha elkapnák is, a célirányos segítség mellett az még orvosolható.

A „napkeleti” kolera ellen a már kiszabott rendeléseken, tanácsokon kívül egyéb kifejezett óvószerek nem álltak rendelkezésre. A hivataluknál és kötelességüknél fogva kolera által fertőzöttek mellett tartózkodó személyeknek azt tanácsolták, tartsanak a szájukban és néha rágiának egy darab gyömbért, vagy orvosi kálmost⁴⁰, fahéjat, narancshéjat, vagy babért, fehér borsot, zsályát, borókamagot, köménymagot, ánizst stb. Reggel és este igyának egy csésze teát, mely citromszagú melisszából⁴¹, fodormentából, gyökönkegyökérből (Baldrianwurzel), kisebb orvosi szekfűből

⁴⁰ Orvosi kálmos (Acorus calamus L.), a kálmosvirágúak rendjének egyetlen családjába és egyetlen nemzetségébe tartozó évelő vízivövény. Kitűnő étvágygerjesztő, idegerősítő, vértisztító, gyomorerősítő.

⁴¹ Citromfű (Melissa officinalis), az árvacsalánfélék (Lamiaceae) családjába tartozó, kellemes, citromra emlékeztető illatú, fehér virágú, évelő növény. Népies neve: orvosi citromfű, citromszagú melissza, méhfű, mézfű, igaz nádráfú, macskaméz, mézelke. Gyomorrontás, gyomorsavtúltengés, hányinger, puffadások esetén is használták.

(Chamillen) készülhet. Használtra javasolták az ásványi gőzöket is. Tanácsolták, hogy hordjanak maguknál egy darabka kámfort vagy klórmészt, vagy egy kis palack ecetet, és ezeket gyakran szagolják.

Egy helységben vagy annak szomszédságában, ha a kolera kitört, minden betegség és minden eset gyanússá vált, az előjáróknak ezeket azonnal jelenteni kellett, egyúttal az orvosnak is oda kellett mennie és segíteni. Külön óvintézkedéseket foganatosítottak arra az esetre is, mielőtt a betegség jelenléte beigazolódott. Ezekre utaló jelek a következők lehetnek: nyomottság érzése, szorító fájdalom a szív gödörben, szédülés, fejfájás, hirtelen elgyengülés, émelygés, testi fájdalmak, vizenyős hasmenés, gyakori hányás, égető szomjúság, megnehezedett lélegzet, végtagok elhidegülése, görcsök, az arc és a szemek beesése, alig érezhető pulzus. Ha ezek közül némely tünetek, vagy többek is jelentkeznek, a beteget azonnal el kellett választani a család többi tagjától, és csak azok a személyek érintkezhetek vele, akik a beteg ápolására szükségesek. Tiltott volt a ház lakóinak a házból távozni vagy más helység lakosai közé menni, ameddig további felsőbb rendeltetést nem kaptak, tilos volt más házhoz tartozóknak a beengedése is. Az orvos megjelenéséig gyors segítségnyújtást kellett foganatosítani, amely a következő pontokból állt:

1. a test gyors felmelegítése,
2. a bőrfelszín verejtékezésének visszaállítása,
3. a gyomor és a belek (melyekre főként hat a betegség) megkönnyítése,
4. az erek működésének elősegítése, a görcsök elhárítása.

A betegeket azonnal ágyba kellett fektetni, egész testét dörzsölni, főképp a lábait és kezeit, mellét és hasát, száraz, melegített gyapjuszövettel fél óráig. Ezután jól meg kellett mosni

az egész testét meleg vízzel, melyben egyötöd rész borecetet tettek, vagy még hatásosabbnak vélték, ha ezt forró ecettel végezték. Ha megvalósítható volt, beleültették a beteget jól felmelegített sóval és ecettel vegyített fürdővízbe. Ezt a korábban a betegségről leírt tapasztalatokra alapozva igen hasznosnak találták. A gőzfürdőket is igencsak hatásosnak vélték, a beteget nádból font székre vagy pedig két szék közé egy deszkára ültették, fejét letakarták posztóval, pokróccal vagy lepedővel, alá pedig forró követ helyeztek, melyre ecetet öntöttek.

Sok új dologgal is kísérleteztek, melyet, ha jónak vélték, akkor tovább ajánlottak a betegek kezelésére. Ilyen újszerű eljárás volt, hogy a beteget egy üres és víz nélkül való fürdőkádba ültették, a lábai közé egy borszesszel megtöltött edényt tettek, a borszeszt meggyújtották, a beteget pedig teljesen betakarták egy lepedővel. A kád elzárt részének levegője gyorsan felhevült, mely által akár három perc alatt is hathatós izzadást érhetnek el. Ezt addig végezték, ameddig csak elbírt a beteg. Ezután pedig felmelegített ágyba fektették, és jól betakarták. A lemerevedett tagok hamar felmelegedtek helyreállítva a vérkeringést. Továbbá a kezeket és lábakat gyapjuszövevel takarták, melyet forró ecetbe vagy borba, vagy akár pálinkába mártottak. A lábak felmelegítésére forró vízzel töltött korsókat, felhevített homokkal vagy hamuval töltött tömlőt raktak, ezt rendszeresen megismételték.

A gyomor tájékára lisztből vagy agyagból, ecettel készített meleg borogatást tettek, vagy borban párologtatott fűszeres füveket. A mustártészta-pakolást szintén a gyomor tájékra és a lábra helyezték, melyek két rész búza, vagy rozslisztből és egy rész mustárlisztből vagy tormából készítették ecettel vegyítve. A betegeknek melisszából, fodormentából, közönséges orvosi székfűből készített meleg teát adtak. Gyakran csak az egyszerű meleg vizet is jónak látták adni. A gyenge tyúkhúslevest is régóta hasznosnak tapasztalták. A testi fáj-

dalmak enyhítésére gyakran beöntést alkalmaztak, melyet ziliz- (fehértályva) vagy korpafozélékből, tojás sárgájával vagy egy kevés keményítővel készítettek el.

Az eddig leírt szereken kívül semmit sem ajánlottak orvosi felügyelet nélkül használni, kifejezetten ide tartozott az érvágás, calomella, ópium vagy más hasonló szerek használata. Ugyanez érvényes a bátragra is (Magisterium Bismuthi), mely Leo⁴² orvos által a keleti kolera ellen ajánlott szer. Ez egy orvos kezeiben, aki azt pontosan ismeri, megfelelő gondoskodással tudja alkalmazni, nagyon hasznos lehet, de a salétrom vagy bátragsz a gyomrot és ízületeit erősen megtámadja, olyannyira, hogy gondatlanul élve vele, nagyon veszélyes következményei lehetnek.

Végül az utasításokban azt is megjegyezték, hogy az évnek éppen ebben a szakaszában nem ritka, hogy a kolera lefolyásának bizonyos tünetei, pl. az epés hányás, hasmenés egyébként is előfordul. A kolerához hasonló ugyan, de természetére, okára és folyamata nézve különböző. Az epés hányást, hasmenést néhány napig a végtagok lankadtsága előzi meg, étvágytalansággal, keserű szájjal, fertőzött nyelvvel, fejfájással, hidegrázással egybekötve. Ezen betegséget az orvosoknak meg kell tudnia különböztetni a kolerától, és annak megfelelően kezelni azt.

A mértékletesség megtartása mellett a megfelelő élelemellátás is rendkívül fontos volt. Ezért az elzárás alatt élelemben szűkölködőknek biztosítani kellett a táplálék-utánpótlást. A Bereg megyei előljárók a járványveszély kezdetén arra kérték Perényi Zsigmond királyi biztost, hogy kérje meg a Munkácsi Görög-katolikus megyés püspököt oldozza fel a híveit a veszély időszakában a böjtölés alól.⁴³

⁴² Galíciai orvos, a varsói katonai kórház orvosa. *Forrás:* BÁLINT NAGY ISTVÁN: *Az első kolerajárvány története és gyógy módjai.* Orvosi Hetilap, 1931, 52.szám, 1233.

⁴³ KTÁL, Fond 10, Op.2, Od.zb.1390. 12. lap.

A járvány újbóli jelentkezésének következményeként a Helytartótanács 1831. július 12-én az egész ország területét körzetekre osztotta és élükre királyi biztosokat küldtek ki. Bereg vármegyébe Szerentsy István lett kijelölve királyi biztosként. Július 13-án Cserszky Antal kérésére és jelentései alapján Munkácsot feloldották a blokád alól, azonban 23-án ismét gyanús esetek történtek, ezért a részleges lezárásokat visszaállították. Cserszky tevékenységét a lakosság köréből sok kritika érte, de ez nem volt példa nélküli, szinte mindenhol előfordultak panaszos esetek. Az orvosi intézkedések elleni fellépés és az utasítások be nem tartása gyakran előfordult. A lakosság körében meglévő babonás gondolkodás is nagymértékben befolyásolta az orvosi segítségnyújtás szerepét. Különös esetről számoltak be többek között Volócról, és elsősorban a Verhovina vidékén fordultak elő hasonló esetek. A lakosság a meghalt személyektől, akik életük folyamán valamilyen babonás tevékenységgel, kuruzslással foglalkoztak, különösen félt. Elsősorban attól tartottak, hogy az ilyen, a betegségben hirtelen elhunyt személyek szelleme visszatér és kísérteni fogja őket. Mindezért kiásták a halottat a sírjából, testrészeit feldarabolták és külön zsákokba helyezték. A levágott fejet pedig a test visszatemetésekor a lába közé helyezték.⁴⁴ Mindez bizonyítja a lakosság nagyfokú félelmét a betegségtől, mindemellett az orvosi segítségnyújtást és azok utasításait továbbra sem tartották be maradéktalanul. A népi hiedelmek, kuruzslási módszerek továbbra is fontosabbak voltak a hivatalos orvoslással szemben.

A megye több településén is július végén a járvány elterjedt. Munkácson járványkórházat állítottak fel a kolerában gyanús betegek kezelésére. A központi kiküldöttség augusztus 16-án tette át a székhelyét Munkácsra. A kolerában összesen megbetegedettek száma a városban 85 fő volt. 1831 júliusában 13 fő,

augusztusban 18, szeptemberben 17, októberben 4, novemberben 5, így összesen 57-en haltak meg. Orvosi segítséget 25 fő nem kapott a jelentések szerint, a későn jelentett betegek száma 6 fő volt, már halottan összesen 4 főt találtak. Összesen 22 meghalt személy volt aki, nem kapott orvosi segítségnyújtást.⁴⁵ Bereg vármegyében 1831 októberében és decembere között már nem regisztráltak megbetegedéseket. 1831. november 22-ei a Helytartótanács által közölt összesítés szerint 1267 megbetegedett személyt regisztráltak, amelyből 662 fő hunyt el,⁴⁶ 1832. február 14-ei végső összesítés szerint pedig 1301 megbetegedett közül 680 fő hunyt.⁴⁷ Ez tehát azt jelenti, nagyságrendileg minden második beteg élte csak túl a kolerát. Országos szinten a Helytartótanács általi jelentések alapján 536 517 megbetegedettet regisztráltak, amelyből 237 641-en haltak meg.⁴⁸

Az 1831-es kolerajárványt követően szigorították az orvosok és a sebészek teendőit járványveszély idején. A közegészségügyi helyzet a központi rendelkezéseknek köszönhetően folyamatosan javult. 1838-ban a járási sebészekkel Lenhossék összeíratta a vakokat és süketnémákat, 1840-ben pedig az elmebetegeket.⁴⁹ Az orvosi ellátás helyzete a kolerajárványt követően Bereg megyében is javult. A betöltött és betöltendő orvosi helyekkel kapcsolatban ad tájékoztatást az Orvosi Társban megjelent álláshirdetés 1833-ból. A betöltendő pozíció Bereg vármegye központi és egy járási seborvosi helye volt. Jelentkezni az állásra az orvosi karnál kellett, a meghirdetésben megjelölt fizetés pedig 200 forint volt évente, amelyhez lakhatást és 6 öl tűzifát

⁴⁴ *Orvosi Tár*. II. év, hatodik kötet, 1832, 140.

⁴⁵ *Orvosi Tár*. II. év, hatodik kötet, 1832, 140.

⁴⁶ MNL OL, P538, 43. altétel. Kolerabiztosíratok.

⁴⁷ LINZBAUER XAVÉR FERENC: *Codex Sanitario Medicinalis Hungariae*. Tomus III, Sectio IV., 489.

⁴⁸ LINZBAUER XAVÉR FERENC: *Codex Sanitario Medicinalis Hungariae*. Tomus III, Sectio IV., 490.

⁴⁹ LINZBAUER XAVÉR FERENC: *Codex Sanitario Medicinalis Hungariae*. Tomus V, Sectio III. (3399 s.sz.), 296.

biztosítottak.⁵⁰ 1840-ben Bugát Pál és Flór Ferenc szerkesztésében megjelent a Magyarországi Orvosrend névsora, amelyben vidékünk vármegyéi is szerepelnek. Ekkor az országban 562 orvosdoktor és 1055 sebész működött. A patikák száma is jelentősen emelkedett, 1840-re már 329 volt belőle.⁵¹ Fényes Elek összeírásából tudjuk, hogy 1846-ra az ország lakossága kb. 13 millió fő,⁵² így kb. 8000 főre jutott egy orvos vagy sebész, illetve 23 000 főre egy orvosdoktor és 12 000 főre egy sebész. Ez európai viszonylatban igen csak alacsony arány, ugyanis Ausztriában 5805 főre, Bajorországban 1734 főre, Poroszországban 6415 főre jutott egy orvos ebben az időszakban.⁵³

3. ÖSSZEGZÉS

A járvány elleni küzdelem kulcsfontosságú eleme volt az orvosi ellátás. Az első kolera-járvány elleni küzdelem megkövetelte a megfelelő szervezett háttér biztosítását, amely annak bekövetkeztekor nem volt kielégítő. A központi és helyi intézkedések által kialakított struktúrában is fontos szerep jutott az orvosoknak. A korabeli tudósítások, leírások, feljegyzések alapján pedig az összegzett orvosi eljárások és utasítások jól mutatják a járvány terjedése elleni intézkedések helyzetét. A prevenció érdekében, a betegség kezelésében a kor ismeretei alapján kidolgozott utasítások és rendeletek nem tudták megakadályozni a járvány terjedését. Ennek oka azonban mégsem a nem elegendő orvosi létszámban, sem az elvárt orvosi tevékenység színvonalában nem kereshető. A járvány elleni védekezés az 1770-es rendelestől fogva a zárvonalak és az elkülönítés elve alapján működött. A sikerességet nagymértékben befolyásolta, hogy nem voltak

megfelelő információ birtokában a betegség természetével, a szükséges kezeléssel kapcsolatban. Sok korábbi megtapasztalt kezelési eljárást ismertek, de a betegségre vonatkozó pontos útmutatás a korszakban nem állt rendelkezésre. A lakosság számára kirendelt gyógymódoknak és a megelőzésre vonatkozó utasításoknak elsősorban a tüneti kezelésére voltak pozitív hatásai, amelyek bár sok tekintetben segítették a túlélési esélyeket, azonban voltak hátráltató tényezői is. Az 1831-es kolera-járvány Bereg megyében is sok áldozatot követelt. A megbetegedések lakossághoz mért száma alapvetően alacsony, viszont a megbetegedettek közötti halálozási arányok nem térnek el az országos átlagtól. Az 1831-es kolera-járvány által szerzett tapasztalatok, a terjedése elleni küzdelem által kikényszerített intézményes szervezeti háttér, az orvosi eljárások új módozatai segítették a későbbi járványok elleni küzdelem felkészültségét, és sok tekintetben hozzájárult a közegészségügyi rendszer fejlődéséhez.

⁵⁰ *Orvosi Tár*, III. év, kilencedik kötet. Második füzet, 1833, 166.

⁵¹ SIMON KATALIN: *Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848...* 175.

⁵² FÉNYES ELEK: *Magyarország statistikája*. Pest, 1842, 33.

⁵³ SIMON KATALIN: *Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848...* 176.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Források

1. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL), Fond 10, Op.2, Od.zb.1390. A Beregszászban ülésező különleges bizottság jegyzőkönyvei a kolerajárvány elterjedésének megakadályozására a lakosság körében.
2. KTÁL, Fond 10, Op.2, Od.zb.1391. Utasítások és módszerek a járvány megakadályozására, a kiadásokról, a kerületek helységeinek őrizetéről.
3. KTÁL, Fond 674, Op.12, Od.zb.279. Ugocsa vármegye alispáni iratai. A magyar királyi kormányzat intézkedései és körlevelei a kolera járvány ügyében.
4. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) C37. Helytartótanácsi Levéltár, Acta sanitatis Lad. A Fasc. 34.
5. MNL OL P538, 41. tétel. A kolera ügyében tett utasítások, rendeletek.
6. MNL OL, P538, 18. csomó, 42.tétel. Kolerabiztosi iratok.
7. MNL OL, P538, 43. altétel. Kolerabiztosi iratok.

Irodalom

1. ANTALL JÓZSEF: *Három levél az 1831. évi kolerajárvány idejéből*. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei. Szerkesztette: Palla Ákos. Budapest, 1967.
2. BÁLINT NAGY ISTVÁN: *Az első kolerajárvány története és gyógymódjai*. Orvosi Hetilap, 1931, 52.szám.
3. *Bereg megyei orvosok, gyógyszerészek és más egészségügyiek névtára*. Összeállította. Dr. Benda Mária, Dr. Fedinecz Sándor, Dr. Kállai Gyuláné Polónyi Margit. Budapest–Beregszász, 1996.
4. DADAY ANDRÁS: *Magyarország kórházai 1848-ban*. Orvostörténeti Közlemények, 29. kötet.
5. DR. BENDA MÁRIA–DR. FEDINECZ SÁNDOR–DR. KÁLLAI GYULÁNÉ POLÓNYI MARGIT: *Bereg megye egészségügyének története*. Kézirat.
6. FÉNYES ELEK: *Magyarország statistikája*. Pest, 1842.
7. GECSEI LAJOS: *Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban*. Békéscsaba, 1985.
8. GORTVAY GYÖRGY: *Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története I*. Budapest, 1953.
9. HAHN GÉZA: *A magyar egészségügy története*. Budapest, 1960.
10. LEHOCZKY TIVADAR: *Bereg vármegye monográphiája*, II. kötet. Ungvár, 1881.
11. LINZBAUER XAVÉR FERENC: *Codex Sanitario Medicinalis Hungariae*. Tomus III, Sectio IV.
12. LINZBAUER XAVÉR FERENC: *Codex Sanitario Medicinalis Hungariae*. Tomus V, Sectio III.
13. MAGYARY-KOSSA GYULA: *Magyar Orvosi Emlékek*. Budapest - Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1929–1933.
14. *Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re*. Kiadta: Dr. Bugát és Dr. Flór, 1840.
15. MARKHAM, ADAM: *A Brief History of Pollution*. London, Earthscan, 1994.
16. *Orvosi Tár*, II. év, hatodik kötet, 1832.
17. *Orvosi Tár*, III. év, kilencedik kötet. Második füzet, 1833.
18. SIMON KATALIN: *Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2013.
19. SZÉLL KÁLMÁN: *Az egészségügy története*, Celldömölk, 1996.

